

Dr. VADÁSZ ISTVÁN¹

A HAZAI NONPROFIT SZÉKTOR TERÜLETI SZERKEZETE²

1. BEVEZETÉS

1. 1. A téma jelentősége

A kutatás az 1980-as évek legvégén kibontakozó társadalmi-politikai innovációs folyamatot (az egyesületek, alapítványok létrejöttét), mint *diffúziós jelenséget földrajzi megközelítésben kívánta elemezni az 1980-as évek végétől 2002/2004-ig terjedő időszakban.*

Magyarországon az 1980-as években bekövetkezett politikai enyhülés az állampolgári törekvésnént létrehozott civil szerveződések újjászületését eredményezték. Ez a társadalmi-politikai innovációs folyamat, az önszerveződés korábban nem tapasztalt szabadsága, az öntevékeny szervezetek szolgáltatása iránti igény és a civil szervezeteket érintő kedvező jogi-politikai környezet lehetővé tette a hazai nonprofit szektor gyors fejlődését. Ennek megnyilvánulásaként ugrásszerűen megnőtt az önkéntességre épülő társadalmi szervezetek, alapítványok száma. Több vizsgálat is rámutatott arra, hogy ezek a szervezetek nem pusztán az új társadalmi tevékenységek letéteményesei, hanem a gazdasági innovációk befogadásának is előmozdítói.

A rendszerváltozás során, az 1990-es évek közepére hazánkban nagyon sokszínű, változatos tevékenységi szerkezetű, az ország településeinek jelentős részére kiterjedő nonprofit szféra alakult ki. Több elemzés is kimutatta, hogy az ezredfordulón már csaknem 50 000 működő szervezetet magába foglaló nonprofit szektor tevékenységszerinti összetétele közeledni látszik az

---

¹ Kiss Pál Múzeum, Tiszafüred, muzeológus, , a földrajztudomány kandidátusa

² A kutatás az OTKA T 043059 számú támogatott programja keretében valósult meg.

1945/48 előtti hazai civil szektor főbb jellemzőihez, melyektől a korábbi államszocialista politikai rendszer önszerveződést korlátozó, tiltó beavatkozása térítette el.

Az innováció terjedésének földrajzi megközelítése szempontjából fontos megállapítás, hogy a településhálózat egyes pontjai más-más innovációs potenciállal rendelkeznek. Ezért nem véletlen, hogy a nonprofit szervezetek létrejöttének terjedése a településhálózat sajátosságait követte. A hazai harmadik szektor mai elterjedtségének települési és területi adataiból az az előzetes következtetés kínálkozott, hogy a magyar nonprofit szektort igen erős területi differenciáltság, erős térbeli szórtság, az innovációs gócok változatos és váratlan területi/települési jelenléte jellemzi. A kelet-közép-európai és benne a magyarországi gazdasági-társadalmi átalakulás velejárója, hogy ezt az innovációs rendszert még mindig jelentős változások kísérik. Ennek településenkénti feltárására törekedtünk.

1. 2. A kitűzött célok, a megoldandó feladatok

A magyar nonprofit szektor komoly problémája, hogy közhiteles, a nyilvánosság (és a területi kutatás) számára elérhető, naprakész nyilvántartással a hazai adatszolgáltatás nem rendelkezik. Az önterékeny szervezetek tevékenység szerinti pontos területi megoszlásáról, településenkénti számáról nem állnak rendelkezésre elegendő információk, így ezek csak egyedi megfigyelés és adatgyűjtés révén szerezhetők be. Ezért további, részletes kutatásokat igényel annak tisztázása, hogy az 1990-es évek elejétől napjainkig terjedő időszakban:

- melyek a hazai nonprofit szektor pontos területi (településenként és kistérségi, illetve régióenkénti) jellemzői,
- milyen hatások és tényezők befolyásolják a szektor területi terjedését,
- mennyiben játszik közre a nonprofit szervezetek térbeli terjedésében a helyi társadalom adott állapota társadalmi „beágyazottsága”.

A kutatás tehát részben egy településszintű/vagy kistérségi szintű, többé-kevésbé naprakész, a vizsgálat számára elérhető adatbázis megteremtésére irányult. Másrészt arra, hogy feltárjuk a hazai nonprofit szektor mai területi jellemzőit, térbeli terjedésének ma is érvényesülő tendenciáit, illetve ezen társadalmi-politikai innovációs folyamat helyi társadalmi beágyazottságát.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A hazai nonprofit szektor átfogó, országos kitekintésű történetével foglalkozó kevés korábbi feldolgozás általában a különböző tudományterületek periferikus törekvései között jelent meg, jóllehet a hazai statisztikai adatgyűjtés már a XIX. század második felében (1878) átfogó képet tudott alkotni erről a társadalmi-politikai és - nonprofit jellege ellenére – egyre fontosabbá váló gazdasági jelenségről (VARGHA Gy. (szerk.) 1881). A kérdéssel inkább a statisztika (DOBROVITS S. 1934, 1935.) és a történettudomány néhány képviselője foglalkozott (GYÁNI G. 1988, 1991, PAJKOSSY G. 1993) olykor inkább adattári, művelődéstörténeti gyűjtésre törekedve (PÓR E. (szerk.) 1988).

Az egyesületek, alapítványok térbeli és időbeli terjedésének elemzése, a hazai nonprofit szektor szervezeteinek - mint társadalmi-politikai innovációs folyamatnak - a földrajzi megközelítésű vizsgálata csak az utóbbi

évtizedekben jelent meg a társadalomföldrajzi kutatásokban. Ez egyrészt, mint *a földrajzi diffúziós vizsgálat egy lehetséges területe* (NIKODÉMUS A. 1991), másrészt, mint *társadalmi-politikai innováció rendszer térbeli diffúziója* (RECHNIZTER J. 1991, 1993, 2002) váltotta ki a kutatók érdeklődését.

Az utóbbi másfél évtizedben számos regionális és országos értékelés, feldolgozás született (JAGASICS B. 1999, 2001, BEKE Sz. 2003, NÁRAI M. 2003, VADÁSZ I. 1999a, 1999c, 1999d, 1999e). Ehhez segítséget nyújtott, hogy az 1990-es évek elejétől igen kiterjedt közgazdaságtani, szociológiai, politológiai szaktudományi kutatások kezdődtek a hazai nonprofit szektorral kapcsolatban, nem utolsósorban a nemzetközi összehasonlító vizsgálatokkal is egybekötve (GYÖRFFY G. 1995, KUTI É. 1998, 2001, KUTI É. - MARSCHALL M. (szerk.) 1991, BÍRÓ E. 2002, SALAMON, L. M. 1987, SALAMON, L. M. - ANHEIER, H. K. 1995). Az átfogó képhez a KSH Nonprofit Kutatócsoportja által szervezett statisztikai adatközlések is hozzájárultak (BALOGH B.-MÉSZÁROS G.-SEBESTÉNY I. 2003). *Am kíváncsi vagyok arra, hogy a területi és időbeli folyamat gyökereiről és területi, települési szintű vetületéről. A folyamat hosszabb távú értelmezéséhez próbált hozzájárulni korábbi OTKA támogatással lefolytatott kutatásom (VADÁSZ I. 2001, 2002a), illetve a területi képpel, helyi beágyazottsággal kapcsolatos kérdések vizsgálata (VADÁSZ I. 2002b, 2004a).* Törekvésünket igazolta az is, hogy egyre több publikáció jelenik meg ebben a témakörben (BARTAL A. M. 1999, 2005, NÁRAI M. 2000, 2004a, 2004b, BUCHER E. 2005).

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1. A kutatás és az anyaggyűjtés során felmerülő váratlan körülmények

A magyar nonprofit szektor területi jellemzőinek mai vizsgálatát eleve nehézé teszi, hogy a hazai nonprofit szektor a múltban is és ma is nélkülözni kénytelen a közhiteles nyilvántartást. Ennek tarthatatlan volta szakmai körökben nyilvánvaló, bár a felismerésen kívül a megoldással kapcsolatban szinte semmi sem történik. A jogi szempontból különböző (GYÖRFFY G. 1995) nonprofit szervezeteknek (alapítványok, közalapítványok, személyi egyesületek) településenkénti, területi megoszlásának földrajzi elemzése ezért a források, címtárak feltárását, illetve a feltárt adatok egységes kezelését igényelte, melyet a kutatással párhuzamosan kellett megvalósítani. *Mindaz számítógépes módszerek (adatbázis-kezelő program) felhasználását is igényelte.*

Az egyedi gyűjtéssel elkészített kutatói adatbázisunkban mintegy 65.000, hazánkban 1989 és 2004 között bejegyzett nonprofit szervezet szerepel, településenkénti bontásban. Ez a gyűjtött eredmény felülmúlja a korábban közzétett kutatói becsléseket is (KOVÁCH I. (szerk.) 2005). Az adatbázis kiépítése során több, szinte talált vagy fellelt, tehát nem mindenki számára elérhető, átlátható, hozzáférhető forrásra támaszkodtunk. Helyi, egyedi adatgyűjtéssel dolgoztunk. Alapítványi almanachok és adattárak, regionális, megyei és helyi civil címtárak, elektronikus adatbázisok, települési honlapok, az sja 1 %-ának felajánlásáról tudósító APEH adatbázisok, különböző pályázatokhoz kötődő nyilvános adatbázisok, az NCA és más támogató, pályázató szervezetek nyilvános adatbázisai segítségével, illetve ezek összerakásával, megfigyeléssel alakítható ki az az adatbázis, amely a szervezetek településenkénti számáról tulajdonképpen csak becslést adhat. *Am ez is lényegesen több attól, mint amit nyilvánosan tudunk (vagy tudnak akár maguk a szektor szereplői is) a hazai nonprofit szektor területi, településenkénti jellemzőiről. Az adatbázis létrehozása tehát már önmagában is fontos előrelépésnek tűnhet.*

3. 2. Alkalmazott eljárások, új módszerek

Miután a feladat megvalósítására sikerült kialakítani egy, a mai országterület minden településére kiterjedő adatbázist, a hazai nonprofit szektor területi jellemzőinek vizsgálatát folyamatelemzéssel oldottam meg. Azaz a statisztikai fogalmak szerinti becsléssel kapott településenkénti adatok alapján a nonprofit szervezetek számának alakulását évenkénti bontásban, településenként, illetve kistérségenként, megyénként, régióként tudjuk végigkövetni az 1989 és 2002/2004 közötti időszakban.

A társadalmi öntevékenység településenkénti elemzésekor a diffúzió tér és időbeli vetületeit is feltárhatjuk. Egy ilyen vizsgálatkor nagyobb hangsúlyt helyezhetünk az öntevékenységet befolyásoló faktorok településenkénti hátterére, társadalmi-térbeli meghatározottságára és ezek következményeire. Feltételezhető, hogy a településhálózat egyes pontjai más-más társadalmi, gazdasági innovációs potenciállal rendelkeznek. Megválaszolásra várt az a kérdés is, vajon a települések intézményi-infrastrukturális környezete, a demográfiai tényezők és egyéb tényezők, például a szellemi erőforrások milyensége hogyan hat erre a diffúziós folyamatra.

4. ELÉRT EREDMÉNYEK

4. 1. Az eredmények összegzése

A kutatás során régióként (Észak-Alföld, Dél-Alföld, Közép-Magyarország, Közép-Dunántúl, Nyugat-Dunántúl és végül Dél-Dunántúl sorrendben) gyűjtöttük az adatokat. Ezeket folyamatosan dolgoztunk fel. Az adatbázis kiépítése alapján nyert megállapítások az alábbiakban összegezhetők:

1. A hazai nonprofit szektor számszerű gyarapodása az 1980-as évek legvégétől napjainkig, illetve a kutatás időszakáig valóban robbanásszerűnek mondható. Az általános közvélekedés szerint az öntevékeny társadalmi szervezetek (vagy más néven nonprofit szervezetek, azaz az egyesületek és az alapítványok) létrejötte, vagy pontosabban, újjászületése szinte lavinaszerű folyamat volt az egész országban az 1980-as évek legvégétől. Ezt közvetve a diktatórikus politikai berendezkedés fokozatos felszámolása, közvetlenül pedig az egyesülési jog törvényi garantálása és a közérdekű kötelezettségvállalás törvényi feltételeinek újrateremtése tette lehetővé. Ezt követően a magyar társadalom egyesületi szervezettsége ahhoz a trendhez látszott közelíteni, melyet az államszocializmus tört meg azzal, hogy 1946 és 1950 között a korábbi egyesületek, körök, társaságok nagy részét felszámolta. A folyamat történelmi léptékkal mérve gyors volt, hisz egy-másfél évtized alatt Magyarországon az 1989 előtt 8000 szervezetből álló, megtúrt civil szektorból egy 55-65 000 szervezettel jellemezhető nonprofit szektor alakult ki az ezredforduló utáni évekre. Napjainkra a hazai nonprofit szektor 2/3-ad részben személyegyesülés jellegű, társas szervezetek (társadalmi szervezetek, köztestületek) és 1/3-ad arányban célvagyont működtető szervezetek (alapítvány, közalapítvány) sokaságából tevődik össze. A nonprofit szervezet – mint a közjavak és magánjavak, szolgáltatások biztosításának a piaci és az állami-kormányzati szektor melletti harmadik szereplője – tehát hazánkban is valóban elterjedt, általános jelenségévé vált. Ez azt jelenti, hogy 2002-ben a 3125 közigazgatásilag önálló településből mindössze 484 olyan helység volt, ahol nem volt

bejegyzett nonprofit szervezet. A bejegyzett nonprofit szervezet nélküli települések a legalacsonyabb népességszámú helységek közül kerülnek ki (átlagos népességszámuk 2001-ben 270 fő volt), így a társadalmi öntevékenység éppen az apró- és törpefalvak kategóriájában hiányzik a leginkább (Baranya megyében 124, Borsod-Abaúj-Zemplénben 80, Zalában 72, Somogyban 43, Vasban 38, Szabolcs-Szatmár-Beregben 29 településen nem volt nonprofit szervezet).

2. A településszintű anyaggyűjtés a helyszínen is igazolta, hogy a magyar nonprofit szektorban a bejegyzett szervezetszám (közel 65.000 szervezetet regisztráltak országosan 1989 óta) és a ténylegesen működő szervezetek száma közötti (ez 2002-ben mintegy 50.000 szervezetet jelentett) különbség 15-17.000 körüli. A hazai nonprofit szektorban a folyamatos megszűnés és az alakulás vagy bejegyzés együttesen van jelen, mely települési szinten jól megragadható. Ezzel együtt megállapítható, hogy a nonprofit szervezetek térbeli terjedésének üteme az 1990-es évek elején tapasztaltakhoz képest az ezredfordulóra csökkent, miközben a térbeli diffúzióban egyre inkább felismerhetővé váltak a területi-települési átrendeződés jelei. Ennek okai azonban összetettebbek attól, mint ahogyan azt korábban több kutatás is feltételezte (RECHNITZER J. 2000, SEBESTÉNY I. 2002, 2003). A nonprofit szervezetek településenkénti számának alakulása igen erőteljes eltérést mutat. Nyilvánvaló, hogy a településhálózat egyes pontjai más-más innovációs potenciállal rendelkeznek, melynek nagy szerepe van egy-egy új folyamat térbeli terjedésekor. A település-hierarchiából adódó térbeli, települési különbségek egyik megnyilvánulása, hogy az alapítványi világ koncentráltabb: a célvagyont működtető szervezet inkább városi jelenség, szemben a társas nonprofit szervezettel, amely a térben egyenletesebben jelentkezik (NÁRAI M. 2000, BARTAL A. M. 2005). A személyegyesülés (vagy társas nonprofit szervezet) a településhálózat alacsonyabb hierarchiaszintű elemeiben is gyakoribb, jóllehet az 500-1000 fős népességű kisfalvakban inkább csak sportegyesületként vagy önkéntes tűzoltó egyesületként működik. A nonprofit szervezetek településenkénti abszolút száma mindenesetre szoros összefüggést mutat a településhálózati adottságokkal, illetve a települések népességszámával.
3. A szervezetek településenkénti megoszlása roppant változatos (1. ábra). Hazánkban 3 olyan területi egység van (Budapest V. és XI. kerület, valamint Pécs), ahol az ezredfordulót követően 1000-nél több civil szervezet volt és 6 olyan helységet, közigazgatási egységet találtunk, ahol 801 és 1000 között alakult az öntevékeny szervezetek száma (Budapest II, VI és VIII. kerület, továbbá Szeged, Debrecen és Miskolc). A legnagyobb centrumok tehát erőteljesen kiemelkedtek a települések mezőnyéből. A további településkategóriákhoz (501-800, 201-500, 101-200, 51-100, 25-50, 11-24, 1-10 közötti szervezetszám) tartozó helységszám egyenletes és arányos (14, 17, 23, 43, 73 185), majd az 1-10 közötti kategóriában a hirtelen, ugrásszerű emelkedése (2200 körüli település) azt jelzi, hogy a kezdeti, hierarchikus diffúzióra jellemző tendenciát már nagyobb térbeli telítődés váltotta fel. Ugyanakkor stabilizálódni látszik egy olyan, 450-500 faluból álló települési kör, ahol egyáltalán nem jelent meg az innováció ezen formája a rendszerváltozás óta.

4. A nonprofit szervezetek területi megoszlása kapcsán nem pusztán arról van szó, hogy alapítványi világ területi képe koncentráltabb, az egyesületek térbeli rendje pedig egyenletesebb. Sőt még az is látszólag igazolható, hogy - megyei szinten nézve - az 1000 lakosra jutó szervezetek számát tekintve megrajzolható egy „nyugat-keleti lépcső” – egyfajta „innovációs lejtő” (RECHNITZER J. 2004), noha az eltelt közel másfél évtizedben mérséklődtek a regionális differenciák. Az 1000 lakosra jutó nem-kormányzati szervezetek száma alapján a legjobb (Közép-Magyarország 5,6) és a leggyengébb (Észak-Alföld: 3,7) mutatóval rendelkező régió közötti különbség ugyanis 2,1-ről 1,9-re csökkent. Ám továbbra is nagyok az eltérések az egyes megyék és főleg a kistérségek lakosságszámra vetített mutatói között (Somogy értéke közel kétszerese (5,9) a Szabolcs-Szatmár-Bereg (3,2) megyeinek). A kistérségek mezőnyében a legmagasabb (Óriszentpéter: 9,3, Balatonfüred: 9,0) és legalacsonyabb (Enying: 1,9, Baktalórántháza: 2,2) értékek között közel ötszörös a különbség az ezredforduló táján (SEBESTÉNY I, 2003, VADÁSZ I. 2004b). Az országosan nagy általánosságban jellemző, alakulás-megszűnés egyensúlyának megbomlásával leírható, ellentmondásos folyamatok ugyanis nemcsak regionális, hanem megyén belüli, kistérségi szinten is változékony területi képet mutatnak (VADÁSZ I. 2004b, 2004d, 2006a, 2006b).
5. Valójában települési, helyi szinten igen jelentékenyek az eltérések. Az 1000 lakosra jutó nonprofit szervezetek településenkénti mutatója foltszerű, mozaikos jellegű térszerkezetet alkot. Mindez arra utal, hogy ez az innovációs jelenség még korántsem jutott el a telítettségi stádiumba, így a nonprofit szektor településenkénti jelenléte rendkívül differenciált. Bár a településenkénti számszerű megoszlás világosan jelzi a jelenség hierarchikus eredetét, a nonprofit szervezetek eloszlásának 1000 lakosra jutó mutatója jól jelzi a jelenség hierarchikus és horizontális diffúziójának egyidejű jelenlétét (2. ábra). Legelőször azt kell leszögeznünk, hogy a 4,5 szervezet/1000 lakos országos átlag közel sem jelent a telítettséget (összehasonlításként megjegyezhetjük az Amerikai Egyesült Államokban 10,7, Hollandia 12,1, Finnországban 24,8 ugyanez az érték). Egyrészt az igen magas mutatóval rendelkező települések között (10,00 fölött) szép számmal találunk falvakat (pl. Kapolcs, Mártély, Óföldsé, Ambrózfalva), miközben több jelentősebb, a településhierarchiában előkelő helyet elfoglaló helység alacsonyabb fajlagos mutatót tudhat magáénak (pl. Debrecen, Miskolc, Hódmezővásárhely, Győr, Szombathely, Székesfehérvár, Nyíregyháza – átlag körüli mutatói). Igaz, ez nem egy esetben a kiugróan magas fajlagos mutatóval rendelkező települések olykor roppant alacsony lélekszámával is magyarázható, de kétségtelenül jelzi a jelenség összetettebb voltát.
6. A mai képet inkább a településhálózat eltérő elemeiből adódó, differenciáltabb innovációs potenciál határozza meg, ám több vizsgálat jelzi bizonyos történelmi tradíciók, önszerveződési történelmi előképek, beállítódások érvényesülését is (VADÁSZ I. 2003, 2004a). A településhierarchiában elfoglalt pozíció és a települések közötti méretbeli különbségek magyarázó ereje mellett azonban egy sajátos, a hazai nonprofit szektor gyors fejlődésével összefüggésben lévő tényezőnek, az intézményesültségnek, illetve a nonprofit szektor bizonyos intézményekhez való kötődésének is fontos szerepe van. Fölöttébb sajátos, hogy a nonprofit szektor térbeli terjedésében a humán tényezőnek, pontosabban annak a történelmi sajátosságának is nagy jelentősége van, mely hazánkban a közszolgáltatások terén (főleg a szociális, az oktatási, az egészségügyi és a kulturális szférában)

az állami szerepvállalás mérséklődésével együtt jelentkezett. A településenkénti elemzés azt mutatja, hogy a nonprofit szektor szervezeteinek további folyamatos területi áttrendeződése várható. Ez már ma is jól látható a közhasznúvá szervezetté válás folyamatának erőteljes térbeli megnyilvánulásakor, illetve a különböző pályázati, támogatási források elnyeréséért folyó versengéskor (VADÁSZ I. 2004b, KUTI É. 2004, 2006).

7. A hazai nonprofit szektor településenkénti jellemzőiről készült elemzés megerősíti azon korábbi megállapítást, hogy a nonprofit szektor roppant törékeny jelenség (RECHNITZER J. 1998). A szektor szervezeteinek települési jelenléte nem pusztán a területi vagy települési gazdasági potenciáltól és a lakosság jövedelmétől függ. A társadalmi öntevékenység civil szervezeteit a hazai nonprofit szektort körülvevő jogi, intézményi és támogatási környezet is döntő mértékben befolyásolja. Mindez települési szinten igen erőteljesen, olykor szélsőségesen érezteti hatását a szervezetszám alakulásában.

4. 2. Új tudományos eredmények

1. A kutatás keretében készült esettanulmányokból az a következtetés vonható le, hogy a hazai nonprofit szektornak a rendszerváltás utáni újjászületését egy sajátos kettősség jellemzi. A kettősség alapvetően a társadalmi öntevékenység szociológiai-politológiai jellemzőiből eredeztethető és a gyors szervezetszám bővülést eredményező robbanásszerű változással, illetve a törvényi szabályozással elősegített szerves fejlődéssel van összefüggésben. Ha azonban a közel másfél évtizede szemünk előtt lejátszódó folyamatot alaposabban, egy adott térség településein tételesen szemügyre vesszük, akkor ez a kettősség igen ellentmondásosan nyilvánul meg.

Első pillantásra az látható, hogy 1988/89 és 2002 között a nonprofit szervezetek számszerű növekedése csaknem lineáris volt, noha mára az is kiderült, hogy bejegyzések száma és a ténylegesen működő szervezetszám mögött számottevő, sőt egyre nagyobb eltérés van. Ha a szektor terjedését innovációként tekintjük, akkor a diffúziós folyamat indulásakor azt látjuk, hogy a hazai települések jelentős hányadán pillanatok alatt megjelentek a nonprofit szervezetek.

Ezek az adatok valóban gyors fejlődésről tanúskodnak. Csakhogy a szektor alaposabb tanulmányozásakor azt tapasztaljuk, hogy 1989 elejéig az országban mintegy 8500, többé-kevésbé nyilvántartott tagsággal, a szervezetszerű működés egyéb kellékeivel rendelkező öntevékeny szervezet lehetett és ezek a szervezetek a bejegyzés lehetőségének törvényi szabályozását követően pillanatok alatt regisztráltatták magukat. Ezek tehát „rég-új” szervezetek, azaz tulajdonképpen csak 1991/92-től mondható el, hogy a nonprofit szektor szervezetszám-bővülésében az új típusú vagy ténylegesen új szerveződések kerülnek túlsúlyba. A továbbiakban az innováció terjedése a településhálózatban folyamatossá válik, de – a településállomány összes számát terjedési korlátok tekintve - aránylag korán jelentkezik az innováció-terjedés lassulása. Ez abban is megnyilvánul, hogy az 1990-es évek közepétől gyakorlatilag stagnált, sőt az 1996 és 2002 között 456-ról 484-re emelkedik a nonprofit szervezettel nem rendelkező települések száma.

2. A több megyében is végzett esettanulmányok alapján a nonprofit szervezetek diffúziójának folyamatlemezésekor szerkesztett grafikonok meglehetősen érdekes, mondhatni eléggé rendhagyó képet rajzolnak. A térbeli, tehát településenkénti terjedésre koncentráló megközelítéskor azt látjuk, hogy az

innováció időbeli és térbeli elfogadottsága a logisztikus (azaz elnyújtott S-alakú) görbe bizonyos szakaszaira emlékeztet. Ha az egyes megyék településállomány számát tekintjük a növekedés korlátjának, akkor azt tapasztaljuk, hogy a folyamat több, megyénként más-más időpontban jelentkező törésponttal (1990, 1992, 1993, 1994) rendelkezik.

A töréspontok vagy megtorpanások mindegyik megyében jól jelzik a terjedés korlátjainak jelenlétét. A folyamatba nehezen bekapcsolódó, vagy az abból végleg kimaradó településeken több tényező együttes hatása érvényesül. A vizsgált esetekben azt tapasztaltuk, hogy részben a települési önállóság korábbi csorbulása, illetve az alacsony népességszám, az előregedett lakosság az egyik oka a diffúzió térbeli lefékeződésének. Ugyanakkor a helyi, települési, közszolgáltatásokkal összefüggő intézményhálózat megléte, fejlettsége és a településhierarchiából adódó funkcionális tagoltsága, avagy ezek fejletlensége, hiánya (oktatási-közművelődési és szociális-egészségügyi intézmények) és mindezek eredőjeként ezen intézmény-rendszer önszerveződést ösztönző/gerjesztő hatása vagy ezen hatás elmaradása összefüggésben van a társadalmi önszerveződéssel, annak jelenlegi állapotával. Összességében települési szinten a fenti intézményrendszerhez is kötődő humán tényezők elégséges volta avagy elégtelensége a társadalmi önszerveződés, a nonprofit szektor fejlődésének emeltyűje vagy korlátja. Mindezek minden bizonnyal új megvilágításba helyezik a jelenséget és sok vonatkozásban magyarázatul is szolgálnak a legutóbbi több mint fél évtized kedvezőtlen tendenciáinak megértéséhez is (3. ábra).

5. A FELHASZNÁLT IRODALMI MUNKÁK, STATISZTIKAI KIADVÁNYOK

5. 1. 1. Szakirodalmi feldolgozások

- BARTAL A. M. 1999: Nonprofit alapismeretek kézikönyve, Ligatura Kiadó, Budapest, 282 p.
- BARTAL A. M. 2005: Nonprofit elméletek, modellek, trendek, Századvég Kiadó, Budapest, 314 p.
- BÍRÓ E. 2002: Nonprofit Szektor Analízis. Civil szervezetek jogi környezete Magyarországon, EMLA Egyesület, Budapest, 186 p. (Kereskedelmi forgalomba nem került, elektronikus formában elérhető a <http://www.emla.hu/noszga> weboldalon)
- BALOGH B.-MÉSZÁROS G.-SEBESTÉNY I. 2003: Módszer és gyakorlat. A nonprofit statisztika 10 éve 1992-2002, Budapest, 47 p. (Elektronikus formában olvasható a http://www.nonprofitkutatas.hu/letoltendo/560_modszer.doc weboldalon)
- BEKE Sz. 2003: Civil szervezetek jellemzői a Dél-alföldön. JPTE Doktori Iskola, 8 p. Elektronikus formában elérhető a http://www.nonprofitkutatas.hu/letoltendo/alfold_beke.doc weboldalon
- BUCHER E. 2005: A nonprofit szektor területi, települési egyenlőtlenségei, In: Tanulmányok Tóth Józsefnek a PTE Földtudományok Doktor Iskola Hallgatóitól, Szerk.: Pirisi Gábor és Trócsányi András, pp: 169-177

- BOCZ J. et all. 1998: Nonprofit szervezetek Magyarországon, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- DOBROVITS S. 1934: Az egyesületek száma törvényhatóságoknál 1932 végén. Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam XLII, KSH, Budapest, 1935
- DOBROVITS S. 1935: Magyarország egyesületeinek statisztikája. Magyar Statisztikai Szemle, 1935/1 . pp. 23-37.
- GYÁNI G. 1988: Társadalmi önszerveződés és a helytörténet Juss (december) pp. 54-57.
- GYÁNI G. 1991: "Civil társadalom" kontra liberális állam a XIX. század végén, Századvég (1) pp. 145-156
- GYÖRFFY G. 1995: A nonprofit szervezetek ismérvei és tevékenységük. Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára. Szerk. Török Marianna, Budapest, pp. 19-26
- JAGASICS B. 1999: Zala megyei nonprofit szervezetek. Honismeret, 1999/3 XXVII. pp. 95-103
- JAGASICS B. 2001: Civil történet. A nonprofit szektor a '90-es években. Tanulmányok, Landorhegy Alapítvány, Zalaegerszeg
- KOVÁCH I. szerk. 2005: A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. MTA Politikatudományi Intézete, Budapest, Műhelytanulmányok. Digitális archívum, 2005/4, 120 p. Elektronikusan elérhető a <http://mek.oszk.hu/03400/03406/> weboldalon
- KUTI É. 1998: Hívjuk talán nonprofitnak... Nonprofit kutatások 7., Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 1998, 220 p.
- KUTI É. - MARSCHALL M. (szerk.) (1991). A harmadik szektor. Tanulmányok. Budapest: Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 257 p.
- KUTI É. 2001: Döntéshozók és döntési mechanizmusok a nonprofit szektor finanszírozásában. Közgazdasági Szemle, 2001. december, pp. 1039-1063.
- KUTI É. 2004: Szándékok, szereplők, eredmények. A Nemzeti Civil Alapprogram első pályázati fordulójának tapasztalatai az adatok tükrében. Készült az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségügyi Minisztérium és a Nemzeti Civil Alapprogram megbízásából, Budapest, 2004. szeptember-december. 54 p. Elektronikusan elérhető a http://www.nca.hu/download.php?fil_id=5334 weboldalon.
- KUTI É. 2006: A Nemzeti Civil Alapprogram első három pályázati fordulója az empirikus adatok fényében. Kutatási zárójelentés. Készült az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségügyi Minisztérium (jogutód: Szociális és Munkaügyi Minisztérium megrendelésére, A megrendelés száma 5202-5/2006. 127 p.
- NÁRAI M. 2000: Nonprofit szervezetek a kilencvenes évek Magyarországon. In: Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón (szerk: Horváth Gy. - Rechnitzer J., Pécs, 2000, pp. 443-465)
- NÁRAI M. 2003: Civil szervezetek egy kisváros életében Tér és Társadalom 17. 1. pp. 91-115.
- NÁRAI M. 2004/a: A nonprofit szektor jellemzői az Európai Unióban és Magyarországon. (2004) In: Comitatus. január–február. 49–61. o.
- NÁRAI M. 2004/b: Civil szervezetek „vidéken”. In: Barton Gábor–Dormány Gábor (szerk.) A magyar földrajz kurrens eredményei. II. Magyar Földrajzi Konferencia. Szeged, 2004. szeptember 2–5. SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék,

Szeged. CD-ROM. 19 o.

- NIKODÉMUS A. 1991: A térbeli diffúzió problémája és alkalmazási lehetőségei. Földrajzi Értesítő XL. évfolyam 1-2 füzet, pp. 7-24.
- PAJKOSSY G. 1993: Egyesületek a reformkori Magyarországon. História, 1993/2., p. 7.
- RECHNITZER J. 1991: Az innovációk térbeli megjelenése, Juss 4 (2) pp. 33-40
- RECHNITZER J. 1993: Az innovációk szabdalta Alföld. Alföldi Társadalom, Békéscsaba (4), pp. 81-106 (1993)
- RECHNITZER J. 1998: A nonprofit szervezetek területi szerkezete In: Kurtán S, Sándor P, Vass L (szerk.) Magyarország évtizedkönyve, 1988-1998, Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. pp. 539-554
- RECHNITZER J. 2002: Az innováció földrajza. In: Általános társadalomföldrajz (Szerk.: Tóth József, pp. 219-247), Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 300 p.
- RECHNITZER J. 2004: A városhálózat és a régiók formálódása. Magyar Tudomány 2004 (49.)/9 pp. 978-990.
- SALAMON, L. M. 1987: Of Market Failure, Voluntary Failure, and Third-Party Government: Toward a Theory of Government-Nonprofit Relations in the Modern Welfare State Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, Vol. 16, No. 1-2, pp. 29-49.
- SALAMON, L. M. - ANHEIER, H. K. 1995: Szektor születik. Nonprofit Kutatócsoport, Budapest, 237 p.
- SEBESTÉNY I. 2002: Nonprofit szervezetek Magyarországon, 2000. Társadalomstatisztikai Közlemények, KSH, Budapest, 2002, 207 p.
- SEBESTÉNY I. 2003: A nonprofit szektor főbb statisztikai jellemzői, 2001, KSH, Budapest, 2003, 73 p.
- TÖRÖK M. 2005: Egy hiteles, teljeskörű nyilvános nonprofit adatbázis terve. A tanulmány a Civil Society Systems megbízásából a Nonprofit Kutatócsoport Egyesület közreműködésével készült 2005 novemberében, Budapesten. Az összefoglaló elektronikusan elérhető a http://www.nonprofit.hu/files/5/6/4/1/5641_osszefoglalo2006.1.2%5B1%5D.doc weboldalon
- VARGHA GY. szerk. 1880: Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1880, 571 p.

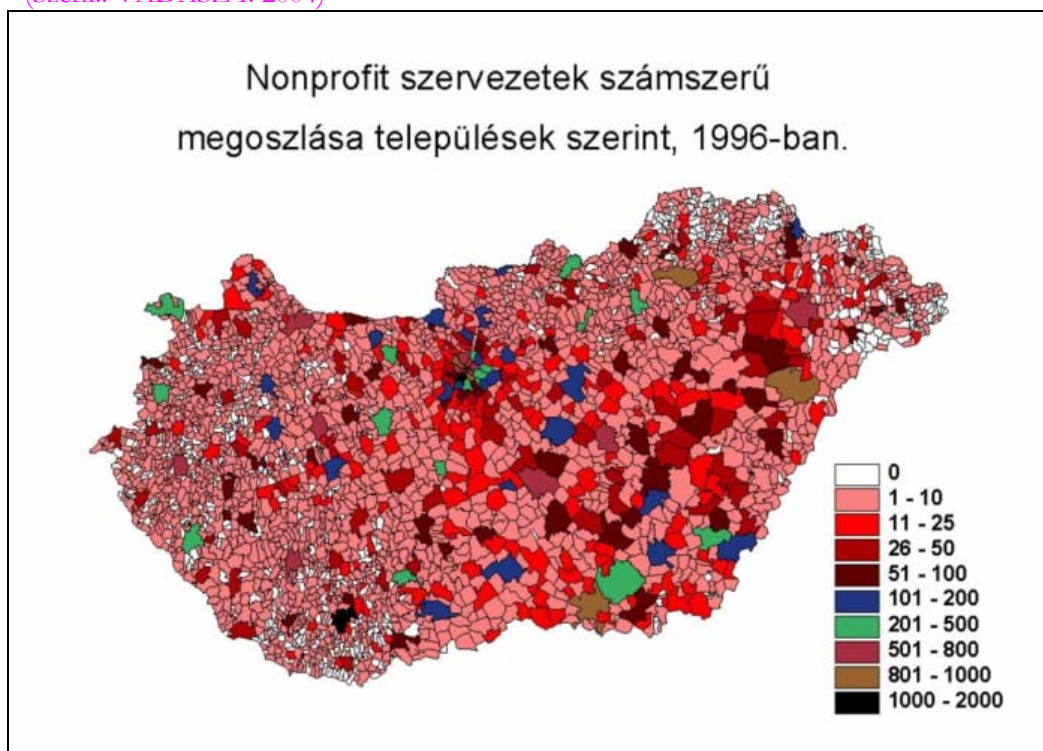
5. 2. 2. Statisztikai kiadványok válogatott jegyzéke

1. A nonprofit szektor és az önkormányzatok Jász-Nagykun-Szolnok megyében (Készítette: Hegedűs Lajos), KSH Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Igazgatósága, Szolnok, 2002, 69 p.
2. Alapítványok és egyesületek. A nonprofit szektor statisztikája (Készítették: Bocz János, Kuti Éva, Locherné Kelédi Ildikó, Mészáros Geyza, Sebestény István, Seresné Gyűrűs Gabriella, Vajda Ágnes). Társadalomstatisztikai Közlemények, KSH, Budapest, 1994, 83 p.
3. BM Társadalmi szervezetek nyilvántartása (www.valasztas.hu/tarsadalmi szervezetek, 2002)
4. Nonprofit szervezetek Magyarországon 1994. (Készítették: Bocz János, Kuti Éva,

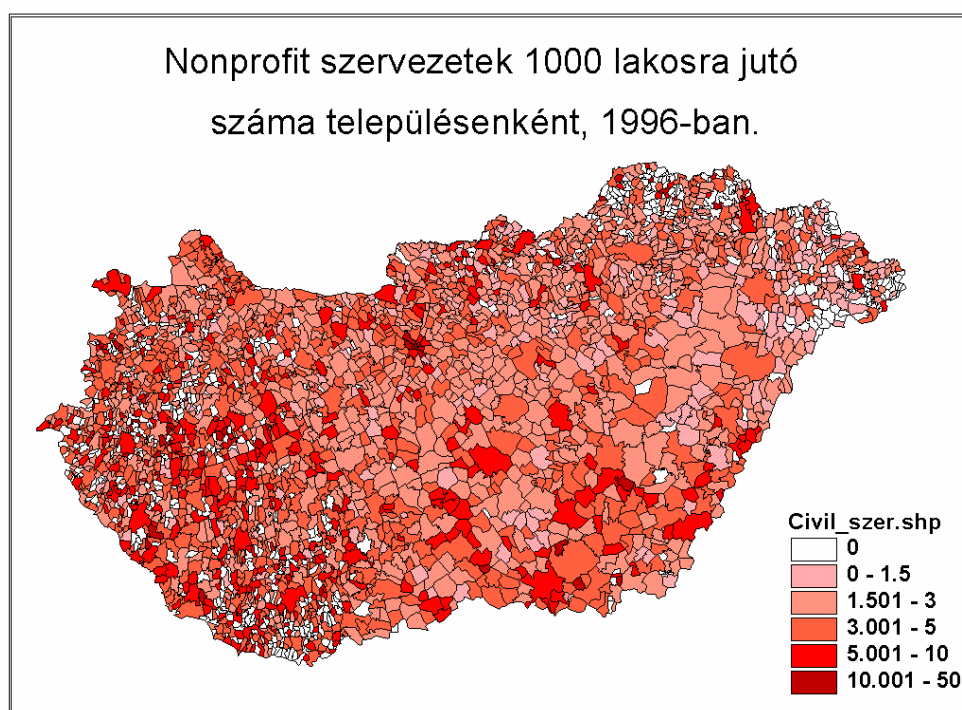
- Locherné Kelédi Ildikó, Mészáros Geyza, Sebestény István), KSH Budapest, 1996, 85 p.
5. Nonprofit szervezetek Magyarországon 1996. (Készítették: Bocz János, Kuti Éva, Locherné Kelédi Ildikó, Mészáros Geyza, Sebestény István), KSH, Budapest, 1998, 98 p.
  6. Nonprofit szervezetek Magyarországon 1998. (Készítették: Bocz János, Emri Istvánné, Kuti Éva, Mészáros Geyza, Sebestény István), KSH, Budapest, 2000, 178 p.
  7. Nonprofit szervezetek Magyarországon 2000. (Készítették: Bocz János, Emri Istvánné, Kuti Éva, Mészáros Geyza, Sebestény István), KSH, Budapest, 2002, 207 p.
  8. Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerk. Vargha Gyula. Bp.: Országos Statisztikai Hivatal, 1881, XLII, 571 p.
  9. Magyarországi egyesületek címtára a reformkortól 1945-ig. Szerk. Pór Edit. Bp.: Művelődéskutató Intézet, 1988, 1-3. köt., 1357 p. 1. rész, Vidéki egyletek és körök, 500 p. 2. rész, Vidéki egyletek és körök, 501-944 p. 3. rész, Vidéki egyletek és körök, 945-1357 p.

5. 3. Térképmelléletek

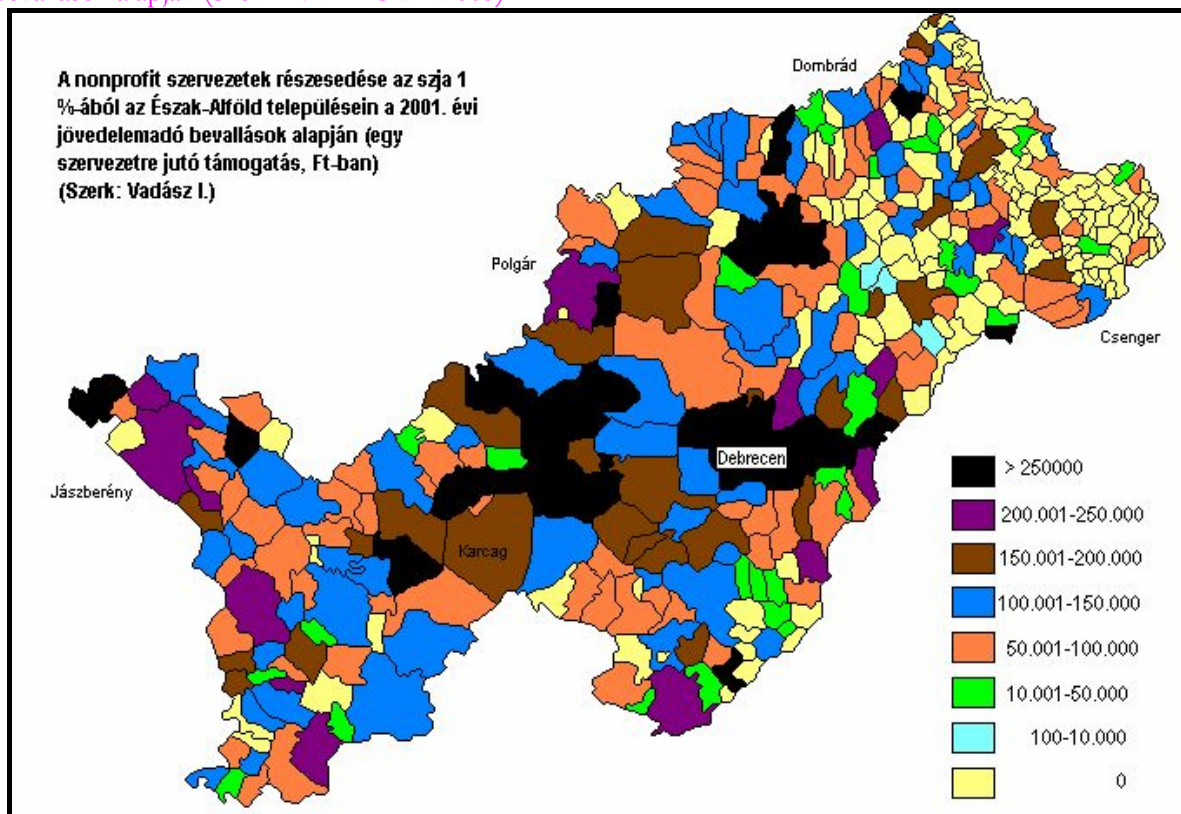
1. ábra: A nonprofit szervezetek számszerű megoszlása települések szerint, 1996-ban
(Szerk.: VADÁSZ I. 2004)

2. ábra: A nonprofit szervezetek 1000 lakosra jutó száma településenként, 1996-ban
(Szerk.: VADÁSZ I. 2004)

3. ábra: A nonprofit szervezetek részesedése az szja 1 %-ából az Észak-Alföld településein a 2001. évi bevallások alapján (Szerk.: VADÁSZ I. 2005)

REGIONAL SCTRUCTURE OF HUNGARIAN NONPROFIT SECTOR

SUMMARY

by István Vadász PhD

museologist, Kiss Pál Museum, Tiszafüred

As a consequence of our study on local dissemination of third/nonprofit sector in Hungary we can state that the sector can be characterized by rather a great spatial diffusion. This survey has set out target on displaying these spatial differences.

Having no accessible up-to-date database on Hungarian nonprofit sector improving of this data base is targeted to be one of the main outcomes of this project. This data base permits of investigation of this innovation flow by settlements all over the country. Due to this improvement we can get a more detailed, global, overall review of this diffusion process than we had earlier.

The outcomes of the project set a new aspect of our knowledge known before on regional features/spatial dissemination of Hungarian nonprofit organisations on the one hand. But on the

other hand these findings help us in understanding some new disadvantageous trends of latest years in early 2000's. It should be true that the attitude of voluntary/charity activities is not a part of our societal/cultural life by individuals as we had no real civil sector before political system changes during communist times. Although we had some civil NGOs before 1989, but the boom of nonprofit organisations by number and the rapid rebirth of the sector was partly due to the „re-register” or some kind of „forced-register” process at the very beginning of political changes in early 1990's. This external, legal-rooted factor forced a rapid increasing in total figures of NGOs by settlements on national and on local levels.

The rapid increasing of total figures of Hungarian nonprofit sector and the intensive diffusion process is a pretty pressure. It was a societal, civic response as a consequence of state share reduction in public, welfare services.

This „vacuum-like” situation, the „voluntary failure” may give an explanation of the unstable feature of process or the permanent mosaic-like picture of dissemination by settlements. New trends show that the decreasing total number of educational-, cultural-, health- and welfare institution-based civil organisations, or local interest NGOs effect further rapid and radical changes in figures of local NGOs by settlements in Hungary.